Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (1), pp. 118 – 139
http://www.ijoks.com

Morphological processes and Active/passive Derivational morphemes in producing and deriving novel linguistic data

Faruq Omar SDIQ[1]& Mustafa Raza MUSTAFA[2]

Received: Oct 09, 2017 **Reviewed**: Dec 02, 2017 **Accepted**: Dec 05, 2017

Abstract

This paper entitled "Morphological processes and Active/passive Derivational morphemes in producing and deriving novel linguistic data" is an attempt to investigate the activeness of a certain group of Derivational morphemes in Kurdish language which are the derivative suffixes of group nouns of cluster morphemes: place nouns and profession nouns.

Another important aspect of this research is that it depends on data and statistics for investigating the active/passiveness of those morphemes used as a sample in the research. Besides, it has followed a new linguistic method which is Generative linguistics.

As for the structure of the research, apart from introduction and conclusion, it consists of two parts. The first part deals with explaining morphological processes and the role of Derivational morphemes in enriching the lexicon. The second part takes as a sample the Derivational morphemes of the two group morphemes (derivative morphemes of place nouns and derivative morphemes of profession nouns). Both concepts of active and passiveness are explained with regard to the two cluster morphemes.

Keywords: Morphological process, Active, Passive, Morpheme of place, Morpheme of profession.

Recommended citation:

Sdiq, F. O. & Mustafa, M. R. (2018). Morphological processes and active/passive derivational morphemes in producing and deriving novel linguistic data. *International Journal of Kurdish Studies 4 (1)*, 118 – 139. DOI: 10.21600/ijoks.383390

[1] Prof. Dr., Department of Kurdish Language, School of Language, Sulaimani University, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: Faruk.sadiq@univsul.edu.iq

[2] Asst Lecture. , Department of Kurdish Language, College of Education & Natural Science, Chrmo University, Sulaimani, Kurdistan Region – Iraq. E.mail: Mustafa.mustafa@charmouniversity.org.

پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان و چالاکیی و سستیی مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکان لە بەرهەمهێنان و داڕشتنی داتای نوێی زمانییدا

پ.د. فاروق عومەر سدیق م.ی. مستەفا ڕەزا مستەفا

پێشەکی:

ئەم توێژینەوەیە، کە لەژێر ناونیشانی " **پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان و چالاکیی و سستیی مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکان لە بەرهەمهێنان و داڕشتنی داتای نوێی زمانییدا**"دایە، هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی چالاکیی و سستیی پۆلێکی دیاریکراو لە مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکانی زمانی کوردیی، کە ئەوانیش (پاشگرە داڕێژەکانی پۆلەڕەگەزی ناو – هەردوو چەپک/پۆلە مۆرفیمی (ناوی شوێن و ناوی خاوەن پیشە)ن).

توێژینەوەکە بەشێوەیەکی گشتی لە ڕووی (بینا/هەیکەل)ەوە لە دوو بەش پێکهاتووە، کە لە بەشی یەکەمدا هەوڵدراوە قسە لەسەر پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان بە گشتی و ڕۆڵ و گرنگی مۆرفیمە بەندەکان لە زەنگینکردن و دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زماندا بە تایبەتی بکرێت، هاوکات لە بەشی دووەمدا هەردوو پۆلە مۆرفیمی داڕێژی ناوی شوێن و ناوی خاوەن پیشە یەک بەیەک خراونەتەڕوو، باسی چالاکیی و سستیی یەک بەیەکیان و لایەنی سیمانتیکی هەر مۆرفیمێکیان و گرنگترین فاکتەرەکانی چالاکیی و سستیی هەر یەکێکیان خراوەتەڕوو، لە کۆتاییشدا هەر پۆلە مۆرفیمێکیان، کە لەسەر بنەمای هاوچەمکی پۆلکراون بە ژمارەو ڕێژەی سەدیی ڕێژەی چالاکیی و بەرهەمدارییان خراوەتەڕوو، واتە زمانی ژمارەو ئامار پێماندەڵێت، کام مۆرفیمەیان چالاکەو کامیان سست و ناچالاکە.

هاوکات ڕێبازی توێژینەوەکەشمان، ڕێبازی پەسنی شیکارییەو هەوڵماندا وە قسەو بەڵگەکانمان بە ژمارەو ئامار شیبکەینەوەو بیخەینەڕوو. هەروەها لەم توێژینەوەیەدا میتۆدی (بەرهەمهێنان) بە بنەما وەرگیراوە، چونکە ویستوومانە ئەوە بخەینەڕوو، کە چۆن زمانەکەمان لەسەر بنەمای چەند مۆرفیمێکی بەند لە شێوەی پاشگردا دەتوانێت دەیان وشەو ناو بۆ فەرهەنگی زمان ڕۆبنێت و هەڵبیگوازێت، لە کۆتایشدا گرنگترین ئەنجامەکان و لیستی سەرچاوەکان و پوختەیەک بە زمانەکانی (ئینگلیزی و عەرەبی) خراونەتەڕوو.

- دەروازە:

زمان وەک دیاردەیەکی دانەبڕاو لە کۆمەڵ و گۆڕانکارییەکانی نێو کۆمەڵ بەردەوام لە هەڵکشان و داکشان، یاخود لە جووڵەدایە، جووڵەکەشی بە ئاڕاستەی جووڵەی کۆمەڵ و ئاخێوەرەکانی لە پەیوەندییەکی ڕاستەوانەدان، چونکە بە چالاکیی و گەشەو نەشونومای تاک وکۆمەڵ بێگومان زمانی ئاخاوتن و نووسینی ئەو کۆمەڵەش لە گەشەو نەشونومادا دەبێت و بە پێچەوانەشەوە هەر ڕاستە. هەر لەبەر ئەمەشە، کە دەڵێین زمان دیاردەیەکی دانەبڕاوە لەو کۆمەڵەی، کە پێی دەئاخڤێ، هەربۆیە بە گۆڕانی ژیان و ژیاریی تاک و کۆمەڵ، بێگومان زمانیش دەبێت بگۆڕێت، چونکە ژیان لە قۆناغی سەرەتایی و سادەیی و ئاسانییەوە بە ئاڕاستەی ئاڵۆزیی و ناسادەیی و گرانی هەنگاوی هەڵگرتووە لە هەموو ئاستەکانی: (جڤاکی، ڕامیاریی، ئایینی، کەلتووریی، ئابووریی، ڕۆشنبیریی، زانستی، تەکنیکی و ...هتد)، هەربۆیە زمان بۆ دەربڕینی کۆی ئەو گۆڕانکارییە خێراو لەناکاوەی نێو بوارە جیاوازەکانی ژیانی مرۆڤەکان پێویستی بە کەرەستەو وشەو دەربڕاوی نوێ هەیە، واتە پێویستی بەوەیە، کە فەرهەنگەکەی بەرگێکی نوێ بکاتە بەری خۆی و بتوانێت لەو ئاستەدا بێت، کە پێویستییە زمانییەکانی قسەکەرو بەکاربەرەکانی پڕبکاتەوە، بێگومان ئەوەش دەزانرێت، کە مرۆڤ نە کات، نە تواناو حەوسەڵەی ئەوەی هەیە، کە دابنیشێ و بۆ هەر دیاردەو پێشهاتێکی نوێ وشەیەکی نوێ (ناوێکی نوێ)ی بۆ بدۆزێتەوە، هەربۆیە پەنادەباتەبەر ڕێگەو ڕێچکەی تر، بۆئەوەی بتوانێت لە کەمترین ماوەو بە کەمترین وزەو تێچوون

زۆرترین بیرەکانی دەربڕێت و پێداویستییە زمانییەکانی پڕبکاتەوە، لەم ڕووەشەوە ڕێگەو ڕێبازەکانی دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ زۆرو جۆراوجۆرن، بەڵام بەهاو تواناو دەستڕۆیشتوویی ڕێگەکان جیاوازن، لەم ڕووەوە پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانی (لێکدان و دارشتن)، دوو پرۆسەی گرنگی زەنگینکردنی فەرهەنگی زمانن، هەر لەبەر ئەو ڕۆڵ و گرنگییەشە ئێمە دەمانەوێت، لەم توێژینەوەیەدا باسی دوو چەپکە مۆرفیمی گرنگ لە زمانەکەماندا بکەین، کە ڕۆڵێکی دیاریان هەیە لە (ڕۆنان و هەڵگواستن)ی ناودا، کە ئەو دوو چەپکە مۆرفیمەش بریتین لە (پاشگرە دارێژەکانی ناوی شوێن و ناوی خاوەن پیشە)، دیارە ئەوەش ڕوونە، کە بۆیە ناومان هەڵبژاردووە، چونکە پۆلەرەگەزی ناو لە پاڵ پۆلەرەگەز/کەتیگۆری کرداردا دوو پۆلی بنەرەتیی و سەرەکیی فەرهەنگی بنەرەتیی هەموو زمانێکن لە نێویشیاندا فەرهەنگی زمانی کوردی، هەروەها بە حوکمی کەمی کات و دیاریکراوی سنووری ئەمجۆرە توێژینەوانە، ئێمە تەنها پرۆسەی ڕۆنان و دارشتنی ناو دەخەینەڕوو و کاری لەسەردەکەین، بۆ زیاتر ئەزموونبەندکردنی کارەکەمان و بەدەستەوەدانی نموونەو ئەنجامی بابەتیی تەنها کارمان لەسەر چالاکیی و سستیی دوو (چەپک/پۆل)ە مۆرفیم کردووە، کە ئەوانیش مۆرفیمە دارێژەکانی (ناوی شوێن و ناوی خاوەن پیشە)ن، ئەمە جگە لەوەی ئێمە دەزانین جگە لەم دوو (چەپک/گرووپ)ە پاشگرە بۆ دارشتنی ناو، چەندین پاشگری ترمان هەیە، کە هەم لە شێوەی (چەپک/پۆل)دا وەک پاشگرەکانی: (ناوی بچووککراوەو ناوی ئەبستراکتی)، هەم لە شێوەی تاک تاک و چەند دانە پێکەوەدان، هاوکات ئەوەش ڕوونە، کە پێشگریشمان لە زمانەکەماندا هەیە، کە ڕۆڵیان لە دارشتن و هەڵگواستنی ناودا هەیە، بەڵام وەک ئاماژەمانپێدا لەبەر کەمی کات و کورتی و بەرتەنگی ماوە و دیاریکراوی سنووری ئەمجۆرە توێژینەوانە بۆیە ئەوەندەمان بە شیاو زانی بۆ بە دەستەوەدانی ئەنجامی پێویست، هەربۆیە کورد وتەنی (مشتێک نموونەی خەروارێکە)، ئێمەش بەو هیوایەین بتوانین ئەم جۆرە کارەمان ببێتە هەنگاوێک لە کۆی ئەو هەنگاوانەی، کە توێژەرانی کورد لەسەر کەرەستە خاوەکانی زمانەکەیان (زمانی کوردیی) دەینێن و دەیانەوێت ڕۆڵ و چالاکیی و تواناو پێزی زمانەکەمان ئاشکرابکەن، تا ئێمەش لەمڕووەوە بتوانین بەردێک بخەینە سەر بینای زمانی کوردیی، یاخود مەڵۆیەک بخەینە سەر شارای زمانەکەمان.

١/١ پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان: Morphological Proses

پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکان لە زماندا بەشێوەیەکی گشتی هەردوو پرۆسەی وشەدروستکردن (compounding and derivation)و فۆرمە وشەدروستکردن (Inflection) دەگرێتەوە. ئەوەی بۆ ئێمە لەم توێژینەوەیەدا جێگەی هەڵوەستەو قسەلەسەرکردنە بریتییە لە پرۆسەی وشەدارشتن (derivational proses)، بە دیاریکراویش تیشکدەخرێتەسەر گروپی پاشگرە دارێژەکانی پۆلەرەگەزیی ناو، هەربۆیە ئەم پرۆسەیە لە مۆرفۆلۆژیدا بریتییە لە دروستکردنی وشەی نوێ بە زیادکردنی گیرەکەکان بۆسەر وشە و بناغەکانی تر، هاوکات جاری وایە لە ئەنجامی ئەم پرۆسەیەدا پۆلی ئاخاوتن/پۆلەرەگەزیی وشەکان دەگۆڕێت، یاخود لەوەشە پۆلی ئاخاوتنی وشەکە نەگۆڕێت. کەواتە " ئەرکی سەرەکیی پرۆسەکانی وشە هەڵگواستن، ئەوەیە، کە ئەو توانایە بە بەکارهێنەرانی زمان بدات، لێکسیمی نوێ بەرهەمبهێنن، کە بۆ پۆلە ڕەگەزە فەرهەنگییەکان دەگەڕێنەوە. وەک ناو، کردار، ئاوەڵناو." (نەرمین عومەر: ٢٠١٠: ٣٣). واتە ئەم پرۆسەیە بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە ڕۆنان و دارشتنی داتای نوێی زمانیی (وشەی فەرهەنگیی)، دیارە دارشتن و دروستکردنی وشەی فەرهەنگیش لەم پرۆسەیەدا لە ڕێگەی (گیرەک – Affixes)ەکانەوە دەبێت، کە لە شێوەی (پێشگر – prefix)، (پاشگر – suffix)، (ناوگر – infix)....دا دەبێت. هەر لەبارەی پرۆسەی دروستکردنی وشەو ڕۆنانییەوە زمانەوانی ڕووس (ئالفرینکۆ) پێی وایە، کە دروستکردنی وشە (بیناکردنی وشە)، دوو لقی کار لە یەککردووی زمانناسی لێیدەکۆڵێتەوە، کە ئەوانیش: ١- وشەسازیی، ٢- مۆرفێمیکایە، یەکەمیان مەکینەی ڕۆنانی وشەیە،

واتە میکانیزمەکەیەو وەسیلەی ڕۆنانی وشە بەشێوەیەکی سەرەکی مۆرفیمییە، واتە ستراکچەری مۆرفێمیی وشە بە میکانیزمی وشەسازیی لێکدەدرێتەوە، بەڵام دووەمیان (مۆرفیمیکا)، دەچێتە جیهانی واتا (مەعنا)وەو لێکۆڵینەوە لەلایەنی واتایی کەرەسە زمانییەکان دەکات، هاوکات پەیوەندیی چەمکیی وشەکان لەگەڵ یەکتر داو کۆبوونەوەیان لە دەوری یەک ناوەند/چەق لەسەر بنەمای پەیوەندیی هاوچەمکیی و نزیکی واتایی لە نێوانیاندا دەبێت. هەروەها هەر سەبارەت بە مۆرفیمە بەندەکان و چالاکیی و ئەکتیڤییەتی کەرەسە زمانییەکان پێی وایە لە ڕێگەی بەرهەمەکەیەوە دەردەکەوێت و دەپێورێت، کە لەمڕوانگەیەشەوە بەرهەمداریی و چالاکیی و سستیی مۆرفیمەکانی بەم فاکتەرانەوە بەستووەتەوە: (ئالفرینکۆ:٢٠١٢: ٢٧٢).

١- فاکتەری گۆڕان: هەموو مۆرفیمێکی بەند، کە چالاکە یان ناچالاکە فیچەری گۆڕانە کە حوکمی بەسەردا دەدات، هەروەها مۆرفیمە بەندەکانیش سەرەتا سەربەخۆ بوونە پاشان بەرەو بەند ڕۆیشتوون و ئاخێوەری زمانیش بێگومان بە بەندیی دەتوانێت زیاتر سوودیان لێوەربگرێت، بۆ نموونە مۆرفیمێکی وەک /-گە/، کە دەربڕی چەمکی شوێنە، سەرەتا مۆرفیمێکی سەربەخۆ بووە و بەواتای شوێن هاتووە، (گاثوا > گاث > گا > گە)، دەبینین لە ئێستادا بە بەندیی زۆر چالاکەو یەکێکە لە مۆرفیمە چالاکەکانی دەربڕی چەمکی شوێن.

٢- فاکتەری دەنگیی: ئەمیش یەکێکی ترە لە فاکتەرەکانی چالاکیی و سستیی مۆرفیمە بەندەکان و هەروەها گۆڕانی دەنگەکان و لایەنی بڕگەسازیی و تۆن و مۆسیقای دەنگەکان و ئاوازە، لەم ڕووەوە ڕۆڵی بنەڕەتییان هەیە، واتە فۆنەتیک و فۆنۆلۆژیی فاکتەرێکی پاڵپێوەنەرن بۆئەوەی کام مۆرفیمی بەند چالاک بێت و کامیان سست و ناچالاکو بەرەو پاسیڤی بڕوات.

٣- فاکتەری واتایی: دیارە ناوەڕۆکی واتایی مۆرفیمەکان یەکێکە لە فاکتەرە گرنگەکانی، کە چ مۆرفیمێک لەگەڵ کام بناغەیەدا دەگونجێت و کام بناغانە هەڵدەبژێرێت و گونجاوی و لەباری لەگەڵ چ جۆرە وشەو بناغەیەکدا هەیە، بۆ نموونە ئێمە دەتوانین بڵێین (نووسینگە)، بەڵام ناتوانین بڵێین (نووسیندان*، نووسینستان*، نووسینەڵان*...&)

کەواتە بۆ دروستکردنی وشەی نوێ بەڕێگەی مۆرفیمە بەندە داڕێژەکان ئەوەی لە زمانی کوردیدا گرنگە و لە کاردایە بریتییە لە گیرەکەکانی پێشگر و پاشگر، کە بە پێی شوێنیان پێش و دوای بناغە دەگرن و وشەی نوێ دادەڕێژن و لەڕووی چالاکیی و سستیشەوە بێگومان هەر یەکێ لەو هۆکارانەی لای (ئالفرینکۆ) خستمانەڕوو، کاریگەریی خۆیان هەیە. هەربۆیە لە زمانی کوردیدا بەشێوەیەکی گشتی یاساکانی وشەداڕشتن دەخەینەڕوو، کە بریتین لە:

١– پێشگر + بناغە = وشەی داڕێژراو..... ڕاگر، بەهێز، هەڵهاتن،....&

٢– بناغە + پاشگر = وشەی داڕێژراو..... کوردستان، خواردنەوە، توکن، ...&

٣– پێشگر + بناغە + پاشگر = وشەی داڕێژراو.... هەڵگرتنەوە،...&

دیارە ئەم یاسایانەش لە ڕووی چالاکیی و بەرهەمدارییەوە هەموویان وەک یەک نین و جیاوازی لە نێوانیاندا هەیە، بۆ نموونە یاسای یەکەم (پێشگر + بناغە)، لە ڕۆنانی کرداردا یاسایەکی بەرهەمدارو چالاکە، هاوکات یاسای دووەم لە ڕۆنانی ناو، ئاوەڵناودا بەرهەمدارو چالاکە. هەروەها بەگشتی یاسای یەکەم و دووەم لە یاسای سێیەم، کە (پێشگر + بناغە + پاشگر)ە، چالاکترن و یاسای سێیەم کەمتوانایە لە ڕۆنانی وشەی نوێی فەرهەنگییدا. تەنانەت چالاکیی و بەرهەمداری لە نێوان گیرەکە داڕێژەکانی یەک کەتیگۆریشدا هەیە، بۆ نموونە لە داڕشتنی ناوی داڕێژراودا، کە دەلالەت لە چەمکی شوێن بکات گیرەکی /–گە/، بەبەراورد بە گیرەکی /–ەڵان/، زۆر چالاک و بەرهەمدارە، هەربۆیە ئێمە هەوڵدەدەین لەم توێژینەوەیەدا گرنگترین ئەو ئەو چەپکە پاشگرە داڕێژانەی پۆلەڕەگەزیی ناو بخەینەڕوو، کە لە ڕووی سیمانتیکییەوە لە

دەوری یەک چەمک کۆدەبنەوە، بۆیە دوو دەستە مۆرفیمی سەرەکی، لە پاشگرە دارێژەکانی کەتیگۆریی ناو هەڵدەبژێین و دەیکەینە نموونەی کارەکەمان، کە ئەوانیش: (١- پاشگرە دارێژەکانی ناوی شوێن، ٢- پاشگرە دارێژەکانی ناوی خاوەنپیشە،)ن، هاوکات بۆ دەرخستنی چالاکیی و سستیی هەریەک لە دانە مۆرفیمەکانی کە لە دەوری چەمکێکی دیاریکراو کۆدەبنەوە لە ڕێگەی خستنەڕووی ژمارەو ئامارەوە قسەکانمان پشتڕاستدەکەینەوە. واتە لەم کارەماندا پرۆسەی دارشتن و ڕۆنانی پۆلەرەگەزی ناو لە ڕێگەی یاسای (بناغە + پاشگر)ەوە دەخەینەڕوو:

ئاشکرایە پۆلەرەگەزیی ناو سنورێکی فراوانیی لە گەنجیی وشەکانی زمانی کوردیدا داگیرکردووە، هەربۆیە پرۆسەی دارشتن و دروستکردنی ناو پرۆسەیەکی گرنگ و دیاری نێو مۆرفۆلۆژیای زمانی کوردییە. لەمڕووەشەوە مۆرفیمە بەندە دارێژەکان (فەرهەنگییەکان) ڕۆڵێکی گرنگیان لە دەوڵەمەندکردن و زەنگینکردنی گەنجی وشەکانی زمانی کوردییدا هەیە. دیارە لەم ڕووەوە زمانی کوردی وەک زۆربەی زمانەکانی تر سوود لە پرۆسەی دارشتنی وشەی نوێ لە ڕێی بەکارهێنانی مۆرفیمە بەندەکانەوە دەبینێت لە پڕکردنەوەی پێداویستی ئاخێوەری زمانەکەدا، واتە پرۆسەی دارشتن بۆخۆی پرۆسەیەکی گرنگ و چالاکی زمانی کوردییە و مەودایەکی فراوانی داگیرکردووە، بۆ بەرهەمهێنانی وشەی نوێی زمانیی لەم ڕێگەیەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانێت بەقەدەر پرۆسەی لێکدان چالاک و بەرهەمداربێت. واتە " لە ڕووی بەرهەم و تواناوە، سازکردنی وشە بە هۆی گیرەکەوە لە پلەی دووەمدا دێت و لە پلەی یەکەمدا لێکدانە." (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ٩٩).

کەواتە گیرەکەکانی زمانی کوردی، کە خۆیان لە (پێشگر و پاشگر)دا دەبیننەوە، دەتوانین بڵێین کەرەسەی گرنگ و پێویستی زمانەکەن و ئاخێوەری کورد ناتوانێت دەستبەرداریان بێت، چونکە ناکرێت بۆ هەموو دیاردە و شتێکی نوێ ناوێکی نوێی لێ بنرێت، یاخود وشەیەکی بۆ بخوازرێت، کەواتە پرۆسەی (وشە دارشتن/هەڵگواستن)، یەکێکە لە ڕێگە گرنگەکانی پرۆسەکانی وشە دروستکردن، چونکە " وشەی نوێ لە ڕێگەی پرۆسەکانی وشەدروستکردنەوە دێنەئاراوە. بەبەرهەمیی هەر یاسایەکی مۆرفۆلۆژیی خۆی لەمەدا دەنوێنێت. خۆ دەیشزانرێت، کە سەردەمی وشەی یەک – مۆرفیمی کەم یان زۆر بەسەرچووەو هێمادانان ڕێچکەی تری گرتوتەبەر." (محەمەدی مەحوی:٢٠١٠: ١٠)، بێگومان پرۆسەی وشە هەڵگواستن لە ڕێگەی گیرەکە دارێژەکانەوە، ڕۆڵێکی گرنگی هەیە لە پرۆسەی وشە دروستکردن و هێمادانانداً، هەربۆیە زمانی کوردیش هاوشێوەی زمانەکانی وەک: (ئینگلیزی، فارسی، عەرەبی، ...&)، سوود لە گیرەک وەردەگرێت بۆ دابینکردن و پڕکردنەوەی پێویستییە فەرهەنگییەکانیی، هاوکات وەسیلەیەکی زۆر گونجاوە بۆ قسەکەری زمان، کە دەتوانێت بە سوودوەرگرتن لە گیرەکی زمانەکەی داتای نوێی زمانی ڕۆبنێت، واتە "ئەرک و دەوری گیرەک لە زماندا لە وشە زیاتر و پترە، لەبەرئەوەی لە وشەیەکەوە چەندین وشەی جۆراوجۆر پێکدەهێنن." (ڕەفیق شوانی: ٢٠١٢: ٨٩١).

٢/١ ڕۆڵی مۆرفیمی بەند لە زەنگینکردنی فەرهەنگی زماندا:

مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکان ڕۆڵێکی یەکجار گرنگ و بەرچاویان هەیە لە دەوڵەمەندکردن و زەنگینکردنی گەنجی وشەکانی زمانی کوردیدا، بێگومان ڕۆنان و دارشتنی پۆلەرەگەزێکی دیاری وەک (ناو) لە زمانی کوردیدا بەندو پەیوەستە بە مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکانەوە، بە تایبەتیش پاشگرە دارێژەکانی ناو شوێنێکی دیارو بەرچاویان لەم ڕووەوە هەیە، هەر لەمبارەیەوە گرنگترین ئەو پرۆسانەی، کە مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکان جێ پەنجەی خۆیانی تێدا دەنەخشێنن، بریتین لە هەردوو پرۆسەی (دارشتن و لێکدان - compounding and derivation)، کە دوو پرۆسەی

گرنگن بۆ ڕۆنان و دروستکردنی وشەی نوێ. ئاشکراشە بەگەڕخستن و چالاککردنی ئەم دوو پرۆسەیە لە ڕێگەی (گیرەک – affixes)ەکانەوە دەبێت. دیارە گیرەکەکانیش بەڕێگەی زیادکردنیان بۆ سەر بناغەی جیاواز ڕۆڵ و گرنگییان دەردەکەوێت. " چونکە گیرەک لە زماندا بە تەنیا بایەخی نییە، بەڵکو کە دەچێتە سەر وشە دەتوانێ دەوری دروستکردنی وشە ببینێ و واتا ببەخشێ." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ٢٠١٤: ٥٢). هاوکات مۆرفیمە بەندەکانیش لەسەر بنەمای ئەو کاریگەرییەی، کەلەسەر بناغەی وشەکان دایدەنێن، دابەشدەبن بۆ: (أ– مۆرفیمە بەندە داڕێژەکان – Derivational Morpheme)و (ب– مۆرفیمە بەندە ڕێزمانییەکان Inflectional Morpheme). هەروەها گیرەکەکان جگە لەوەی، کە ڕۆڵ و گرنگییان لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زماندا، بە ئاشکرا دیارە، هاوکات لەسەر بنەمای یەکێ لە بیرە گرنگەکانی (سۆسێر)، کە پێی وایە: " زمانی مرۆڤ پەیڕەوێکی هێمایی تاریک و لەخۆوەیە." (محەمەد مەعروف فەتاح: ٢٠١٠: ١٢٠). ئەوەمان بۆ ڕووندەبێتەوە، کە پەیوەندی نێوان هێماوهێمابۆکراو پەیوەندییەکی ناڕوون و لێڵە، واتە پەیوەندییەکە لەخۆوەیە. دیارە ئەمەش بۆ هێما/وشە سادەکانی زمانە لە نموونەی: (دار، گوڵ، ئاو، نان، ئاگر، ...&)، بەڵام کاتێک لە ڕێگەی مۆرفیمە بەندە داڕێژەکانەوە دەبنە وشەی داڕێژراو، ئەوا واتاکانیان ڕووندەبێتەوە، کەواتە مۆرفیمە بەندە داڕێژەکان لەڕووی سیمانتیکییەوە دەورێکی گرنگیان لە ڕوونکردنەوەو لابردنی لێڵی واتایی سەر وشە سادەکان هەیە. وەک:

گوڵ: (تاریک) > گوڵدان، گوڵستان، ...& (ڕوون).

نان: (تاریک) > نادێن، نانەوا، ....& (ڕوون).

یاخود جاری وایە ڕوونکردنەوەی واتای وشەیەک لەڕێگەی مۆرفیمە بەندە لێکدەرەکانەوە دەبێت لە پرۆسەی لێکداندا. وەک:

گوڵ: (تاریک) > گوڵەباخ، گوڵاو، گوڵەهێرۆ، ...& (ڕوون).

ئاو: (تاریک) > ماستاو، ئاوبازی، ئاوفرۆش، ...& (ڕوون).

کەواتە ئەوەی ئێمە لێرەدا مەبەستمانە بریتین لە مۆرفیمە بەندە داڕێژەکان لە پرۆسەی وشەداڕشتنداو مۆرفیمە بەندە لێکدەرەکان لە پرۆسەی وشە لێکداندا. کە دوو چەپکە مۆرفیمی بەندن و ڕۆڵی کاریگەریان لە دروستکردن و بەرهەمهێنانی وشەی نوێی زمانییدا هەیە. لە ناویشیاندا ڕۆنان و داڕشتنی پۆلەڕەگەزی ناو، مەودایەکی فراوانی لە دەرکردە بەرهەمهاتووەکانی مۆرفیمە بەندە فەرهەنگییەکاندا داگیرکردووە. هەربۆیە دەتوانین بڵێین " وشەداڕشتن (derivation) پەیوەستە بەو ڕێگایانەی مۆرفیمەکان لەشێوەی (گیرەک – affixes)دا دەلکێنرێن بە مۆرفیمە فەرهەنگییەکان یا قەدەکان لە پرۆسەیەکدا، کە پێی دەوترێ (وشەڕۆنان – word formation). " (هیدسن:٢٠٠٨: ٧١). کەواتە پرۆسەی وشەڕۆنان و دروستکردن لەڕێگەی مۆرفیمە بەندەکان (affix)ەکانەوە دەبێت و هەریەک لەم مۆرفیمانەش بەپێی شوێنی هاتنیان لەگەڵ بناغەی وشەکاندا ناوی جیاوازیان هەیە. کە ئەوانیش: بریتین لە (پێشگر – prefix)، کە دەکەوێتە پێشی بناغەوە. (ناوگر – infix)، کە دەکەوێتە ناو بناغەوە. (پاشگر – suffix)، کە دەکەوێتە دوای بناغەوە. (ناوبەند – interfix)، کە دەکەوێتە نێوان دوو بناغەوە.

واتە هەریەک لەم مۆرفیمە بەندانەی سەرەوە ڕۆڵی گرنگیان هەیە لە پرۆسەی وشەداڕشتنداو هەر زمانەش بەپێی تایبەتمەندیی خۆی مامەڵە لەگەڵ جۆرێک یان زیاتری ئەم مۆرفیمانەدا دەکات. بۆ نموونە لە زمانی عەرەبیدا " لە گرنگترین پرۆسە بەکارهاتووەکانی وشەداڕشتن، بۆ دروستکردنی وشەی نوێ، لە شێوازە ناسراوەکان، بریتییە لە ڕێگەی گۆڕانی ناوەکیی لە بناغەی وشەدا، واتە بە بەکارهێنانی مۆرفیمی بەندی (ناوگر – infix)، وەک: کتب >

کاتب." (شحده فارغ...&: ٢٠٠٦: ١٣١). بەڵام لە " زمانە هیندو ئەوروپییەکاندا، کە زمانی کوردیش یەکێکە لەو خێزانە، هەردووک – واتە پێشگرو پاشگر – بەکاردەهێنن." (ئەورەحمانی حاجی مارف: ٢٠١٤: ٥٤). هەر سەبارەت بە پرۆسەکانی وشە دروستکردن و ڕۆڵی مۆرفیمە بەندەکان لەم نێوەندەدا (محەمەدی مەحوی) ئەم خشتەیەی خوارەوەی خستووەتەڕوو:

پەیوەندییە مۆرفۆلۆژییەکان

Inflection — شکاندنەوە
word-form formation — (فۆرمەوشە دروستکردن/دارشتن)
paradigm — پۆلەستوونی

Word formation/building — وشە دروستکردن/ دارشتن
Lexeme formation — لێکسیم دروستکردن/دارشتن)
derivation — هەڵگواستن — paradigms — پۆلە ستوونییەکان
Compounding — لەیەکدان — Word families — خێزانی وشە

(محەمەدی مەحوی:٢٠١٠: ٤٤)

کەواتە بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەو سەلماندنی قسەکانمان لەسەر ڕۆڵی مۆرفیمی بەند لەدەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زماندا هەوڵدەدەین لەرێگەی ئەم خشتانەی خوارەوە چەند نموونەیەک بەپێی زمانە زیندووەکانی وەک: (ئینگلیزی، عەرەبی، فارسی، کوردی)، وەک بەڵگەی قسەکانمان بخەینەڕوو:*

١ – لە زمانی ئینگلیزیدا:

بناغە/ڕەگ	پێشگر	پاشگر	وشەی دارێژراو
Huppy	…	/-Ness/	Huppiness
Write	/re-/	...	Rewrite

٢– لە زمانی عەرەبیدا:

بناغە/ڕەگ	پێشگر	ناوگر	پاشگر	وشەی دارێژراو
کتب	....	/–ا–/	…	کاتب
درس	....	/–ا–/	…	دارس
بحث	…	/–ا–/	…	باحث

٣– لە زمانی فارسیدا:

بناغە/ڕەگ	پێشگر	پاشگر	وشەی دارێژراو
دان	/نا–/	...	نادان
گفت	....	/–ار/	گفتار

٤– لە زمانی کوردیدا:

بناغە/ڕەگ	پێشگر	پاشگر	وشەی داڕێژراو
نوس	/–پێ/	....	پێنووس
کورد	....	/–ستان/	کوردستان
گەڕان	/هەڵ–/	/–ەوە/	هەڵگەڕانەوە

---

* بۆ وەرگرتنی نموونە: (ئینگلیزی، عەرەبی، فارسیی)یەکانی خشتەکان، سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە: ١- (Lieber:2009)، ٢- (شحده فارغ...&:٢٠٠٦)، ٣- (فاتیمە سادات تالاری: ١٣٩٣).

هاوکات لە پرۆسەی وشەلێکدانیشدا دەتوانین چەند نموونەیەک بخەینەڕوو، کە مۆرفیمە بەندە لێکدەرەکان ڕۆڵیان لەلێکدانی بناغەکانیاندا هەیە. وەک:

بناغە	ناوبەند	بناغە	وشەی دروستکراو
لەرز	/–و–/	تا	لەرزوتا
گوڵ	/–ە–/	گەنم	گوڵەگەنم
کولێرە	/–بە–/	ڕۆن	کولێرەبەڕۆن

پۆلی گیرەکە داڕێژەکانی ناو:

١/٢ پۆلی پاشگرە داڕێژەکانی ناوی شوێن:

دەستەیەک لە گیرەکن، کە دەچنە دوای بناغەوە و وەک پاشگری داڕێژ ڕۆڵیان لە ڕۆنانی ناوی داڕێژراودا هەیە، کە بە " شێوەیەکی گشتی شوێن و جێگە نیشاندەدەن." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ١٩٧٩: ١١٩). واتە ئەم گروپە لە مۆرفیمی بەند لە دەوری یەک چەمک کۆدەبنەوە، کە لە ڕووی چەمکەوە (+شوێن)ن، بەڵام مەرج نییە لە ڕووی واتای ورد و تایبەتەوە هەموویان یەک واتا ببەخشن، بەڵکو لە سیمایاندا هەموویان لەوەدا هاوبەشن، کە دەربڕی شوێن و جێگەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر یەکەیان تایبەتمەندیی خۆیان هەیە، بۆ نموونە، هەردوو پاشگری /–ستان/ و /–ەڵان/ هەرچەندە دوو پاشگری ناوی شوێنن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جیاوازییان هەیە بۆ نموونە:

/–ستان/ = (+شوێن)، (+/-حوکمی چاو)، (+زۆری مرۆڤ وشت).

/–ەڵان/ = (+شوێن)، (+حوکمی چاو)، (+/– زۆری شت).

کەواتە گرنگترین ئەو مۆرفیمە بەندانەی، کە دەربڕی چەمکی شوێنن، بریتین لە:

/–گە،گا/: یەکێکە لە پاشگرە چالاکەکانی زمانی کوردی (فازڵ عومەر: ٢٠٠٥: ٩٤)، ئەم پاشگرە بە هەردوو فۆڕمی /–گە، گا/ دەردەکەوێت، بەڵام فۆڕمی /–گە/ چالاکترە، لەبەرئەوەی دەتوانێت لەشوێنی /–گا/ش دەربکەوێت، بەڵام بە پێچەوانەوە، /–گا/ ناتوانێت لە شوێنی /–گە/ لە هەموو شوێنێکدا دەربکەوێت، هەروەها یەکێکی تر لە هۆکارەکان

پەیوەندی بە تابووەوە هەیە لە زماندا، چونکە فۆرمی گیرەکی /ـگا/ هاوبێژە لەگەڵ ناوی ئاژەڵی (گا)دا. هاوکات هۆکاری ئاواز و ئاسان درکاندنی گیرەکی /ـگە/ش، بۆ خۆی فاکتەرێکی تری چالاکی ئەم مۆرفیمەیە. بۆ نموونە وەک:

فرۆشگە / فرۆشگا

نوسینگە/ نوسینگا*

هەربۆیە فۆرمی /-گە/ لەڕووی ئابوریکردن، جوانیدەربڕین، درکاندن و ئاوازو مۆسیقاوە زیاتر گونجاوترە لە فۆرمی /-گا/، ئەمە جگەلەوەی، کە " پاشگری "گا" لە زمانی کوردی دا لەگەڵ پاشگری "گاه"ی زمانی فارسی بە هەڵە تێکەڵ بووەو پیتی (ە)ی لێ لابراوەو بوەتە "گا" بۆ وێنە لە فارسی دا دەڵێن "ئیستیگاه"، "کوشتارگاه"، "وەرزشگاه"، ... بەکورتی بەپێی ئەو شرۆڤەی سەرەوە، پاشگری "گە" دروستە، نەک "گا" .... پێویستە ئاماژە بەمەش بکرێ، کە بەهۆی بەکاربردنی پاشگری "گە"، لە زمانی کوردی دا، دەتوانین زۆر وشەی ڕەسەنی کوردی بناسێنین و بەکاریان بەرین." (ح.س.سۆران:٢٠٠٩: ٦٤). کەواتە لەسەر بنەمای ئەو تێبینیانەی خستمانەڕوو لەبەر چەند هۆکارێک بەکارهێنانی پاشگری /-گە/ بەگونجاوتر دەزانین بۆ ڕۆنانی ناوی داڕێژراو، نەک پاشگری /-گا/، لەو هۆکارانەش یەکەم لەڕووی وزەپاراستن و جوانیدەربڕین و ئاهەنگ و مۆسیقای وشە بەرهەمهاتووەکەوە پاشگری /-گە/ گونجاوترە. دووەم دوورکەوتنەوەیە لە دیاردەی دروستکردنی هاوبێژی لەگەڵ ناوی ئاژەڵی (گا)دا، هەروەها خاڵی سێیەم دورکەوتنەوەیە لە نزیکی فۆرمی (گاه)ی زمانی فارسی. هاوکات ئەو بناغانەی، کە ئەم پاشگرە وەردەگرن بریتین لە پۆلەکانی: (ناو، ناوی ڕووداو، ڕەگی کردار، ناوی ئاوەڵکرداری) بە پێی ئەم یاسایانەی خوارەوە:

١ـ ناو + /ـگە، گا/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

نەمامگە، شەتڵگە، خێوەتگە، سەیرانگە، کارگە، فێرگە، ڕووگە، ژوانگە، دایەنگە، حەشارگە، بازگە، داعشگا، کۆمەڵگە، خولگە، شەڕگە، مۆڵگە، تۆمارگە، ڕێگا، کانگا، دەزگا، کۆگا، بارەگا، هەوارگە، پەسارگە، پێشانگا، دادگا، ئارایشتگا، مەزارگە، پێگە، مەلەوانگە، دەرمانگە، نزرگە، کوشتارگە، زاڵگە ...&

٢ـ ناوی ڕووداو+ /ـگە، گا/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

نوسینگە، خواردنگە، نشینگە، ژینگە، خوێندنگە/خوێندنگا، ...&

٣ـ ڕەگی کردار + /ـگە، گا/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

فرۆشگە/فرۆشگا، فڕگە، ڕوانگە، ڕێژگە، بڕگە، پاڵێوگە، کێڵگە، لەوەڕگە ...&

٤ـ ناوی ئاوەڵکرداری + /ـگە، گا/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

دەرگا، جێگە،...&

٥ـ ئاوەڵناو + /ـگە/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

دوورگە

کەواتە هەردوو پاشگری /ـگە، گا/، دەربڕی ناوی شوێنن، ئەو بناغانەی، کە وەریدەگرن، بەشێوەیەکی گشتی (ناو، ڕەگی کردار، ناوی ڕووداو، ناوی ئاوەڵکردار)ین، بەڵام بە شێوەیەکی چالاک لەگەڵ ناودا دێن و ناوی داڕێژراو ڕۆدەنێن. هەروەها چەند ناوێکیان، کە ئەم پاشگرانەیان وەرگرتووە، لە ئێستادا بە سەربەخۆیی بەکارناهێنرێن و بە تەنها بەبێ پاشگرەکە واتایەکی ڕوونیان نییە. وەک: (فێرگە، پێشانگا، حەشارگە،...&).

/ـخانە/: ئەم فۆرمە لە بنەڕەتدا وشەیەکی سەربەخۆیە و واتای (شوێن/ماڵ) دەبەخشێت، بۆ نموونە وەک لەم پەندەدا، بەڕوونی دیارە: (نە پێڵاوی تەنگ نە خانەی بەجەنگ)، یاخود لەم وشە وفرێزانەدا، کە هەموویان دەیسەلمێنن، وشەیەکی

سەربەخۆیە: (خانەخوێ، (خانە –خلیە)، خانەدان، خانەی منداڵان، خانەی بێ سەرپەرشتان، خانەی سمۆرە، خانەخانە، ...&)، بەڵام لە ئێستای زمانی کوردییدا، پاشگرێکی چالاکە و دەتوانین بڵێین گیرەک ئاسایە و بەرەو ئەوەدەچێت، کە ببێت بە گیرەک، واتە هەرچەندە لە ئێستای زمانی کوردییدا بە هەردوو فۆرمی گیرەک و وشەی سەربەخۆش هەیە، بەڵام وەک گیرەک چالاکترە و توانایەکی باشی هەیە بۆ ڕۆنانی ناوی شوێن، واتە لە ڕووی چالاکییەوە گیرەکێکی چالاک و بەرهەمدارە، هەروەها لە " سیمای واتایی ئەم مۆرفیمە، (+شوێن)، (+مامناوەند) لە ڕووی قەبارەوە. واتە ئەو شوێنەی کە دروستیدەکات سنووردار و دیاریکراوە لە چوارچێوەیەکدا نە زۆر بچووکە و نەزۆر گەورەیە و لە حوکمی چاودایە، بە زۆری لە سنووری بینایەک دەرناچێت، کە چوارچێوەیەکی دیاریکراوی خۆی هەیە." (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١٠٢). هەروەها یەکێ لە گرنگترین ئەو فاکتەرانەی، کە وادەکەن، ئەم گیرەکە بەرهەمداربێت ئەوەیە، کە وشەیەکی کۆنی زمانە ئێرانییەکانە و ڕەگێکی قووڵی هەیە لە زمانەکەماندا و هاوکات لە ڕووی واتاییشەوە، لەبەرئەوەی دەربڕی چەمکی شوێن و ماڵە ئەم چەمکەش چەمکێکی گرنگە بە نسبەت مرۆڤەوە بە درێژایی مێژوو، چونکە شوێنی پاراستن و مانەوە و خۆحەشاردان و ژیان بووە، هەر لەم ڕووەوە (فاروق عومەر سدیق) لە باسکردنی ڕەگ و ڕەچەڵەکی وشەی (ماڵ)دا دەڵێت: " هەر لە بواری گەیاندنی چەمکی جێ و ڕێی حەوانەوە و پشوودان و ژیانی مرۆڤدا، وشەی تریش، لە زمانە ئێرانییە مردوو ونوێکاندا، لە ئارادابوون. یەکێک لەو وشانەی کە بەپێی ئەو سەرچاوانەی لەبەردەستماندایە، لە پەهلەویدا، بە دوو فۆرمی جیاواز کە لە بنجدا لەیەک ڕەگ سازبوون، بەرچاومان کەوتوون و بریتین لە (خانەک Xanek)، (خانە Xan) واتای (ماڵ، بینا)یان بەخشیوە." (٢٠١٥: ١٣٦)، هاوکات پێیانوایە، کە لەڕووی پێکهاتەوە، فۆرمی (خانە) لە بنەڕەتدا ناسادەبوە و دەڵێت: "دەتوانین بڵێین لە سەرەتاوە وشەکە (خان) بووە و بۆ مەبەستی بچووککردنەوە سۆفیکسی (-ەک ek)ی خراوەتە سەرو بووە بە (خانەک)، دواتر فۆنیمی (ک k)یش پەڕیوە و بووە بە (خانە). " (سەرچاوەی پێشوو: ١٣٧). کەواتە گرنگترین ئەو بناغانەی، کە (خانە) وەک گیرەک دەچێتە سەریان و ناوی شوێن ڕۆدەنێت بە پێی چەند یاسایەکی دیاریکراو بریتین لە:

١– /–خانە/ + ناو = ناوی داڕێژراوی شوێن

قەسابخانە، شرینیخانە، سەموونخانە، کولێرەخانە، مەیخانە، جامخانە، دارتاشخانە، سەربڕخانە، کارخانە، قومارخانە، خومخانە، چێشتخانە، کەبابخانە، سەرتاشخانە، سەروپێخانە، چاخانە، دۆندرمەخانە، قاوەخانە، کتێبخانە، حەپسخانە، نامەخانە، پۆلیسخانە، قوتابخانە، مەزادخانە، میوانخانە، مۆزەخانە، کونسوڵخانە، بەیتاڵخانە، پۆستەخانە، فڕۆکەخانە، بەنزینخانە، نەوتخانە...&

٢– /–خانە/ + ئاوەڵناو = ناوی داڕێژراوی شوێن

شێتخانە، تەمەڵخانە، نەخۆشخانە، خەستەخانە، گیراوخانە،باڵە/باڵاخانە ...&

کەواتە پاشگری /–خانە/، یەکێکە لە پاشگرە چالاکەکان و بەشێوەیەکی گشتی لە ڕووی کەتیگۆری بناغەکانییەوە دەچێتە سەر پۆلەکانی: (ناو، ئاوەڵناو)، هەروەها لە ڕووی پێکهاتەی بناغەکانیشییەوە، دەچێتە سەر بناغەی وشەی سادە و لێکدراویش، وەک: (چاخانە، مەیخانە، جامخانە، سەروپێخانە، سەرتاشخانە، سەربڕخانە، ...&)، هاوکات گونجاندێکی باشی هەیە لەگەڵ بناغەی ئەو وشانەی، کە هاتوونەتە زمانی کوردییەوە و لە بنەڕەتدا وشەی بێگانەن، کە ئەمانەش بۆخۆی جارێکی تر دەبنە فاکتەری چالاکیی ئەم پاشگرە، وەک: (قەسابخانە، بەیتاڵخانە، خەستەخانە، مۆزەخانە، کونسوڵخانە، پۆستەخانە، پۆلیسخانە، کتێبخانە، ...&).

/ـدان/: یەكێكی ترە لەو گیرەكانەی، كە بەشداریدەكات لە دەوڵەمەندكردنی فەرهەنگی زمان و " دەچێتە سەر ناوی سادە و دەبێتە شوێنی هەڵگرتنی ئەو شتە" (ڕۆژان نوری عبداللە: ٢٠١٣: ٤٧)، واتە ئەم پاشگرەش لە خانەی گروپی پاشگرە داڕێژەكانی ناوی شوێن ئەژماردەكرێت و لە ڕووی چالاكییەوە، بەرهەمێكی مامناوەندی هەیە و پلەی چالاكیی و بەرهەمداری ناگات بە هەردوو پاشگری /ـگە،گا،ـخانە/، هەروەها گرنگترین سیماواتاییەكانی ئەم پاشگرە بریتین لە: (+شوێن)، (+هەڵگرتن و پاراستنی شت)، (+تەسكی و داخراوی شوێنەكە).

١ـ ناو + /ـدان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

گوڵدان، مۆمدان، شەمعدان، هێلكەدان، منداڵدان، پزدان، شەكردان، خوێدان، قەنددان، ئاگردان، خەڵوزدان، كلدان، زیندان، توێشوودان، ....&

هەروەها پاشگری /ـدان/ لە شێوەی فۆڕمی /ـدانە/شدا دەردەكەوێت وەك:

سیكڵدانە/چیكڵدانە، وەك لە ئیدیەمی: (چیكڵدانە تەنگ)دا دەردەكەوێت.

كەواتە ئەم گیرەكە وەك دەردەكەوێت، گیرەكێكی زۆر چالاك و بەبەرهەم نییە، بەڵكو بەرهەمی مامناوەندە. هاوكات یەكێك لە فاكتەرە بنەڕەتییەكانی، كە وایكردووە زۆر چالاك نەبێت، دەگەڕێتەوە بۆئەوەی، كە ناتوانێت لەگەڵ هەموو بناغەیەكدا بێت، بەڵكو تەنها لەگەڵ ناودا دێت و بناغەكانیش لە ڕووی پێكهاتەوە سادەن. هەروەها " لەڕووی واتاوە، سنووری بەكارهێنانی ئەم پاشگرە دیاریكراوە و ناتوانرێت لە جێی هیچ یەكێك لە پاشگرەكانی دیكەی ناوی شوێن بەكاربهێنرێت." (نەرمین عومەر: ٢٠١٠: ٨٩).

/ـستان/: یەكێكە لە پاشگرە دێرینەكانی زمانی كوردی و دەربڕی چەمكی شوێنە، بەڵام لەڕووی چالاكییەوە، دەتوانین بڵێین لە ئێستای زمانی كوردیدا بەكارهێنانی لە بەرهەمهێنانی وشەی نوێی زمانییدا كەمیكردووە، یاخود تاڕادەیەك نەماوە، واتە بەرهەمێكی مامناوەندی هەیە. هەروەها لەڕووی واتاییشەوە گرنگترین سیما واتاییەكانی، بریتین لە: (+شوێن، +كراوە، +فراوان، +زۆری، ...&)، هاوكات ناو وەك یەكێك لە گرنگترین ئەو بناغانەیە، كە ئەم پاشگرە هەڵیدەبژێرێت، بە تایبەتیش ناوی میللەت، كە دەربڕی شوێن و سنوری جوگرافیای ئەو میللەتەیە، هەروەها زۆربەكەمی لەگەڵ بناغەی ئاوەڵناویشدا دێت.

كەواتە پاشگری /ـستان/، "بەناوبانگترین پاشگری شوێنە لە ناو زمانە ئێرانییەكاندا، كە بۆ ناونانی شوێنی میللەتان بەكاردەهێنرێت، هەروەها بۆ ناونانی شوێنی شتی تریش لەكاردایە." (فازڵ عومەر: ٢٠٠٥: ٨٠). گرنگترین یاساكانی ڕۆنانی ناوی شوێن بە یارمەتی پاشگری /ـستان/، بە پێی پۆلە جیاوازەكانی ئاخاوتن بریتین لە:

١ـ ناوی میللەت + /ـستان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

كوردستان، توركمانستان، ئۆزبەكستان، بلوجستان، گورجستان، ئەفغانستان، پاكستان، هیندستان، تاجیكستان، عەرەبستان، ئەرمەنستان، یۆنانستان، كیرغیزستان، ...&

٢ـ ناوی ڕووەك و گیژوگیا و مێروو + /ـستان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

گوڵستان، دارستان، مێرووستان، ...&

٣ـ پاشگری /ـستان/، " دەچێتە سەر هەندێك ناو كە خۆیان شوێن و جێگەن." (ڕۆژان نوری عبداللە: ٢٠١٣: ٥١)، وەك:

ناوی شوێن و جێگە +/ـستان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

گۆڕستان، کوێستان، جەنگەڵستان، شارستان، ...&، هەروەها لەوشەی (کێو+ستان = کوێستان)، کە تیایدا ئاڵوگۆڕ بەشوێنی دەنگەکانی /ێ، و/، کراوە، ئەمەجگەلەوەی کە ئەم وشەیە لە فۆڕمی (کۆسار)یشدا لەزمانی کوردیدا دەبینرێت، کە پێمانوایە، ئەم دەربڕینەیان زیاتر سەر بەزمانی فارسییە، (کوە + سار = کۆسار).

٤– ئاوەڵناو + /–ستان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن (ئاوەڵناوئاسا).

تاریکستان، ...&

پاشگری /–ستان/، کە چووەتە سەر ئاوەڵناوی (تاریک) لەڕاستیدا جگە لەوەی دەربڕی شوێنە، بەڵام واتای ئاوەڵناوی بەسەریدا زیاتر زاڵە و هەڵگری سیفەتی وەسفە، کە ئەویش وەسفی شوێنی زۆر تاریک دەکات، بۆیە دەتوانین بە ئاوەڵناوئاسا ئەژماری بکەین، هاوکات پاشگری /–ستان/، دەچێتە سەر چەند ناوێکی تریش، کە جگە لە نیشاندانی شوێن، بە ڕای ئێمە زیاتر هەڵگری واتای وەسفە و ئەمانیش دەتوانین بە ئاوەڵناوئاسا ناودێریان بکەین، وەک: کافرستان/کافرسان، خەرابستان، سەرابستان، ...&

/–ەڵان/: یەکێکە لە پاشگرە ناچالاکەکانی دەربڕی چەمکی شوێن و دەرکردە و بەرهەمی ئەم پاشگرە بە پەنجەکانی دەست دەژمێردرێن، هەربۆیە لە ئێستای زمانی کوردیدا بەرهەمێکی ئەوتۆی نییە و دەتوانین بڵێین لەبەرهەمهێنان کەوتووە، هاوکات ئەم پاشگرە دەچێتە سەر بناغەی پۆلەکانی (ناو، ئاوەڵناو)، هەروەها لە ڕووی سیمانتیکییەوە، گرنگترین سیماواتاییەکانی: (+شوێن، +حوکمی چاو، +زۆریی)یە، دەتوانین ئەم دوو یاسایەی خوارەوە بۆ ڕۆنانی ناوی شوێن بە یارمەتی پاشگری /–ەڵان/ دیاریبکەین:

١– ناو + /–ەڵان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

قامیشەڵان، بەردەڵان، زیخەڵان، قومەڵان، هەنگەڵان، کوندەڵان، کەندەڵان، ...&

٢– ئاوەڵناو + /–ەڵان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

سەوزەڵان، نەرمەڵان، ڕەقەڵان، ...& لەم نموونانەدا، کە چوونەتە سەر ئاوەڵناو هەست دەکرێت، کە جگە لە پیشاندانی شوێن، کە شوێنی (سەوزایی، نەرمایی، ڕەقانی)یە، هاوکات هەستدەکرێت واتای وەسفی تێدا زاڵە و دەتوانین بە ئاوەڵناو ئاسا چاویان لێبکەین.

هەروەها لە وشەی (قەدەلان)دا، کە هەمان پاشگری /–ەڵان/ە، بە هۆی ئاسانی درکاندن و لایەنی ئاهەنگ و مۆسیقای وشەکەوە پاشگرەکە لە /–ەڵان/ەوە بووە بە /–ەلان/.

/–جاڕ/: یەکێکی ترە لە پاشگرە سست و کەمبەرهەمەکانی زمانی کوردی و لە ئێستادا لە بەرهەمهێنان وەستاوە، هاوکات ئەم پاشگرە زیاتر لەگەڵ ئەو بناغانەدا دێت، کە ناوی گژوگیاو ڕووەکن، وەک:

١– ناو + /–جاڕ/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

نێرگزەجاڕ، توتنەجاڕ، بەلەکجاڕ، ...&

/–زار/: ئەم گیرەکەش بە یەکێک لە گیرەکە کەمبەرهەم و سستەکانی داڕێژی ناوی شوێن لە ئێستای زمانی کوردییدا لە قەڵەمدەدرێت و بەرهەمی تەنها ئەو وشانەیە، کە لەکۆندا لەگەڵ ئەم گیرەکەدا هاتوون و لە ئێستای زمانەکەدا بناغەیەکی نوێ نادۆزرێتەوە، کە ئەم پاشگرە ڕۆینابێت، هاوکات گیرەکی /–زار/، هاوشێوەی گیرەکی /–جاڕ/ەو زۆرجار سنوری نێوانیان تێکەڵدەبێت و هەندێک زمانەوان بە یەک گیرەک ئەژماری دەکەن، بەڵام لەڕاستیدا ئەگەر بنەمای شوێن گۆڕینی گیرەکەکان بۆسەر بناغەکانیان بکەینە پێوانە و قیاس ئەوا ناتوانین بڵێین یەک گیرەکن، وەک: (نێرگزەجاڕ/نێرگززار*، توتنەجاڕ/تووتنزار*)، هەروەها گرنگترین سیماواتاییەکانی هەردوو گیرەکی /–جاڕ،–زار/، هەریەکێکن، کە ئەوانیش:

(+شوێن، +گژوگیا و ڕووەک، +مامناوەندیی شوێنەکە، +زۆریی)، هاوکات ئەم پاشگرە /ـزار/ بنکەکەی تەنها چەند ناوێکی سادەیە، کە بەپێی ئەم یاسایەی خوارەوە دەیخەینەڕوو:

١ـ ناو + /ـزار/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

گوڵزار، مێرگ گوڵزار > (مێرگوزار، مێرغوزار)، لالەزار، چەمەنزار، ...&

/ـەوار/: ئەم پاشگرەش، یەکێکە لە پاشگرە سست و ناچالاکەکانی بەرهەمهێنانی وشەی داڕێژراو لە زمانی کوردیدا، هاوکات هەرچەندە بە پاشگری داڕێژی ناوی شوێن ناوبراوە، بەڵام نموونەی وامان دێتە بەردەست، کە لە ڕاستیدا دوورو نزیک پەیوەندییان بە شوێنەوە نییە، یاخود ئەگەر پەیوەندیشیان هەبێت، ئەوا لە ڕووی سیمانتیکییەوە نیشانەی پرسی لەسەرە، بۆ نموونە وشەکانی: (ئومێدەوار، کۆڵەوار)، لە ڕاستیدا ئەمانە بریتین لە (ئاوەڵناوی بکەری داڕێژراو) نەک ناوی شوێن، کەواتە یان دەبێت ئەمە بە دوو پاشگری جیا دابنێین و بە (هاوبێژی) یەکتر ئەژماریان بکەین، یاخود دەبێت ئەوە ڕەتبکەینەوە، کە پاشگری /ـەوار/، تەنها دەربڕی چەمکی شوێن بێت. هاوکات وشەی (شوێنەوار)، کە بەرامبەر (آثار)ی زمانی عەرەبی بەکاریدەهێنین، لە ڕووی سیمانتیکییەوە گونجاو نییە، چونکە ئەوکات واتاکەی دەبێتە (شوێنی شوێن)، کە ئەم دەربڕینەش ڕێگەپێدراو نییە، بەڵام لە بەرامبەر ئەمەدا بەکارهێنانی زاراوەی (ئاسەوار)، کە لە (ئاسار + /ـەوار/) دروستکراوە، ڕێگە پێدراوە، هەروەها کەتیگۆری ناو تەنها کەتیگۆرییە، کە ئەم پاشگرە وەک بناغە بۆ خۆی هەڵدەبژێرێت، بە واتای شوێنەوە:

١ـ ناو + /ـەوار/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

لێرەوار، ئاسەوار، گەڤنەوار، ...&

کەواتە پاشگری /ـەوار/، " بە یەکێک لە گیرەکە ناچالاکەکانی، سازکردنی ناوی شوێن دادەنرێت، چونکە توانایەکی کەمی هەیە و لەگەڵ چەند نموونەیەکی کەمدا دەبینرێت." (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١٠٤)، هاوکات پێویستە ئەوەش بخەینەڕوو، لە ڕاستیدا ئەم گیرەکە بە واتای شوێنەوە دەتوانین بە گیرەک ئاسا ئەژماری بکەین، چونکە لە بنەڕەتدا وشەی سەربەخۆیە و بە فۆڕمی هەوار/وار، لە ئێستای زمانی کوردیدا لە هەردوو دیالێکتە سەرەکییەکەی زمانی کوردیدا وجودی هەیە، وەک: (هاوینەهەوار، هەواری نوێ، هەوارگە، وارێ مە)، تەنانەت فۆڕمی (وار WAR) ناوی کەناڵێکی تەلەفزیۆنی ئاسمانیی کوردییە، کەواتە هەروەک (ڕەفیق شوانی دەڵێت): " ئەم پاشگرە، لە بنچینەدا، (هەوار)ە، بە سوانی (ە) لە ناوەوە، بۆتە پاشگری /ـوار/. " (٢٠١٢: ٨٩٥).

/ـدێن، دین/: ئەم دوو گیرەکە، دوو پاشگری داڕێژی ناوی شوێنن و پێمانوایە هەردوکیان ئەلۆمۆرفی مۆرفێمی /ـدان/ن، لەبەرئەوەی لە ڕووی پێکهاتەوە تا ڕادەیەک هەمان فۆڕمیان هەیە و لە ڕووی سیمانتیکیشەوە هەمان سیمای واتایی کۆیان دەکاتەوە، کەئەویش: (+شوێن، +داخراو، +پارێزگاریکردن و هەڵگرتن)ە، تەنها گۆڕانێکی بچووک هەیە ئەویش گۆڕینی دەنگی (ا > ێ /ی)، دیارە ئەم گۆڕانەش دەچێتە ژێر فاکتەری دەنگسازیی و ئاواز و مۆسیقاو گونجاندنی بناغەکان لەگەڵ /ـدێن، دین/دا، نەک /ـدان/، هاوکات فاکتەری شێوازی ئاخاوتنی ناوچەییش لە نێوان /ـدێن/ و /ـدین/دا، هەیە، جگە لەڕووی لایەنی واتاییەوە، چونکە لە ناوچەکانی سلێمانی و گەرمیان پاشگری /ـدێن/، واتای هەڵگرتن و پاراستن و شوێنی ئەو شتە دەبەخشێت، کە تێیدایە، بەڵام پاشگری /ـدین/، لە ناوچەکانی سنووری هەولێر بەواتای (چێشتخانە / مەتبەخ / موبەق) دێت، نەک شوێنی هەڵگرتنی شتێک.

دیارە یەکێک لەو بەڵگانەی، کە دەمانبات بەرەو ئەوەی بڵێین ئەلۆمۆرفی مۆرفێمی /ـدان/ن، لەسەر ئەو بنەماو پێوانەیەی، کە لە زمانی کوردیدا ئاساییە حاڵەتی فۆنۆلۆژیی گۆڕینی دەنگی (ا > ێ)، وەک لە کاتی گۆڕینی تافی کردار

لە ڕابردوو بۆ داهاتوو، بە تایبەت لەو کردارانەی، کە مۆرفیمی تافی ڕابردووەکەیان (ا)ە، یان لە کردارەکەدا فۆڕمی (ا) هەیە، وەک:

ژمار = ژمێر (ا > ێ)

کوڵا = کوڵێ

دانا = دانێ، ...&

کەواتە یاسای ڕۆنانی ناوی داڕێژراوی شوێن بە هۆی گیرەکەکانی: /ــدێن، دین/ەوە بەمشێوەیەی خوارەوەیە:

ناو + /ــدێن، دین/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

کادێن، ناندێن، ناندین، ...&

/ــاوا/: ئەم مۆرفیمە، لە سازکردنی ناوی شوێنی تایبەتیدا، چالاک و بەتوانایە، بەزۆریش دەچێتە سەر ناوی تایبەتی و ناوی گشتی، ئەوەی کە دروستیشی دەکات ناوی تایبەتی گەڕەک و گوند و شارۆچکەیە. (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١٠٦). هەرچەندە لە بنەڕەتدا دەتوانین بڵێین ئەم پاشگرە وشەی سەربەخۆ بووە و لە ئێستادا مامەڵەی گیرەک دەکات و گیرەک ئاسا ڕەفتاردەکات، چونکە لە بنەڕەتدا بە واتای شوێن و ئاوەدانی دێت، بۆ نموونە وەک (گوند و لادێ)، کە ئێستاش لە زمانەکەماندا وشەی (ئاوایی)، وەک هاوواتای (گوند، لادێ)، بەکاردەهێنرێت، هاوکات ئەو بناغانەی، کە دەچێتە سەریشی سەرجەمیان ناون، بە تایبەتیش ناوی مرۆڤ، واتە ناوی تایبەتی، ئەمەش ئاماژەی ئەوەیە، کە لە کۆندا لەبەرئەوەی سیستەمی ژیانی لادێکانی کوردستان ئاغانشین بووە، واتە خەڵکانی ئاغاو دەرەبەگ و خاوەن نفوزی خێڵەکی گوندەکانیان بە ناوی خۆیانەوە ناوناوە، بۆ نموونە لە جیاتی بڵێن (گوندی/ئاوایی میر)، وتراوە (میراوا)، هاوکات مەرجیش نییە بەردەوام هەرچووبێتە سەرناوی مرۆڤ، بۆ نموونە وەک: (تەیراوا)، کە لەوەیە مەبەست لێی شوێنی باڵندە بووبێت، کە لەوشەی (طیر + /ــاوا/ = تەیراوا)، بە کەمێک گۆڕانی فۆنۆلۆژییەوە. کەواتە یاسای ڕۆنانی ناوی شوێن بەم پاشگرە بریتییە لە:

ناو + /ــاوا/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

حاجیاوا، بەکراوا، تەیراوا، دۆلاراوا، عەلیاوا، بەلاشاوا، تۆبزاوا، سمایلاوا، میراوا، وارماوا، ئەحمەدئاوا، قەرەجاوا، باداوا، قالاوا، ...&

/ــان/: یەکێکە لەو گیرەکانەی، کە لە دیاریکردنی شوێنی تایبەتی و گشتیشدا، چالاکە و بەشێوەیەکی گشتی سیمای (+شوێن، +/-تایبەتی و گشتی) هەیە. دەرکردەی ئەم پاشگرە، بریتییە لە ناوی چەند شوێنێکی سروشتی، یاخود چەند شوێنێکی تایبەتی لە نموونەی گەڕەکی شارەکان، هاوکات لە ڕووی بناغەشەوە تەنها دەچێتە سەر کەتیگۆری ناو. هەروەها پێشمانوایە، کە ئەم پاشگرە یەکێکە لەپاشگرە دێرینەکانی زمانەکەمان، کەواتای شوێنی بەخشیوە، یاخود لەوەیە زۆرجار هەردوو چەمکی (+شوێن، +کۆ) تیایدا یەکیان گرتبێ، بەڵام لە داڕشتنی ناودا زیاتر ناوی شوێنی کۆمەڵێک خەڵک، یان دیاردەی بەخشییێت بۆ نموونە وەک ناوەکانی: (بابان، ئەردەڵان، موکریان، سۆران، کرماشان، گۆران)، کە لێرەدا هەردوو وشەی (سۆران و گۆران) بە بەڵگەی قسەکانمان وەردەگرین (سۆر + ان = شوێنێک کە دیاردەو حاڵەتی ڕەنگی سووری زۆربێت)، (گۆر + ان = شوێنی خەڵکانی زەردەشتی پەیرەو کە بە گەبر، گاور لە دوای هاتنی ئایینی ئیسلامەوە دەناسرێن.) هاوکات یاسای داڕشتنی ناوی داڕێژراوی شوێن بەهۆی ئەم گیرەکەوە بریتییە لە:

ناو + /ــان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن.

سەرەوەران، شەهیدان، مامۆستایان، فەرمانبەران، ئەندازیاران، ئەنفالەکان*، ناوگردان، ناوشاخان، سەرکەپکان، پشتئاشان، بیابان، ناوپردان، یاخیان، حاجی ئۆمەران، پڵنگان، زورکان، سێتاقان، دووڕیان، چوارڕیان، سێڕیان ...&

/ـیان/: یەکێکە لە پاشگرە سستەکانی سازکردنی ناوی شوێن لە زمانی کوردیدا، چونکە ژمارەیەکی کەم دەرکردەی هەیە و بەرهەمی ئەم پاشگرە تەنها چەند ناوێکی تایبەتی شوێنە، هەروەها لە ڕووی بناغەوە کەتیگۆرییەکانی (ناو، ئاوەڵناو) وەردەگرێت، بە پێی ئەم یاسایە:

ناو/ئاوەڵناو + /ـیان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن.

بازیان، گەرمیان، شێخ مەنسوریان، باپشتیان، ...&

/ـەن/: ئەم پاشگرەش یەکێکی ترە لە پاشگرە سست و بێبەرهەمەکانی ئێستای زمانی کوردی و تەنها لە چەند نموونەیەکدا بەرچاودەکەوێت، کە لە ئێستای زمانەکەدا هیچ بەرهەمێکی بەدیناکرێت. هەروەها دەچێتە سەر هەردوو کەتیگۆری ناو و ئاوەڵناو، لە ڕووی واتاشەوە دەرکردەکەی دەتوانین بە ئاوەڵناوئاسای لە قەڵەمبدەین، چونکە کاتێک وشەیەکی وەک: (پوشەن)، دەبینن جگە لە شوێنێک، کە پوشی لێیە، بەڵام تا ڕادەیەک وەسفیشی تیایە، کە مەبەست لێی شوێنێکە، کە پوشاوییە، یاخود پوشی زۆری لێیە. بۆیە گرنگترین سیماواتاییەکانی: (+شوێن، +زۆریی)یە.

١ـ ناو + /ـەن/ = ناوی داڕێژراوی شوێن: پوشەن، بەردەن، ...&

٢ـ ئاوەڵناو+ /ـەن/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

ڕەقەن، ڕووتەن، زەبەن، لێژەن، ..&

/ـشەن/: یەکێکی ترە، لە پاشگرە سستەکانی داڕێژی ناوی شوێن و تەنها لە وشەی (گوڵشەن)دا، دەتوانین نموونەی بۆ بهێنینەوە، واتە لە ئێستای زمانەکەدا دەتوانین بە پاشگرێکی مردوو لەقەڵەمی بدەین.

/ـمان/: ئەم پاشگرە، یەکێکی ترە لە پاشگرە زۆرناچالاک و سستەکانی ئەمڕۆی زمانی کوردی، کە دەربڕی چەمکی شوێنە.

کردار + /ـمان/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

نیشتمان، ...&

/ـایی/: ئەم مۆرفیمە دەچێتە سەر هەردوو بنکەی ئاوەڵناو و ناو، بۆ دروستکردنی ناوی شوێن بەکاردێت. کە سیفەتی شوێنەکە دەکرێتە پێوەر بۆ ناونانەکە، وەکو ئاوەڵناوئاسا بەکاردێت. (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١٠٧). هەروەها لە ڕووی سیمانتیکییەوە، سیماواتاییەکانی: (+شوێن، +زۆریی)، دەبەخشێت، بۆ نموونە وشەی (سەوزایی)، ناوە بۆ شوێنێک، کە گژوگیای زۆری لێ بێت و ئەو گژوگیایە ئەوەندە هەبێت، کە توانیبێتی ڕەنگی زەوییەکە بشارێتەوە. کەواتە گرنگترین یاساکانی ڕۆنانی ناوی شوێن بەهۆی ئەم پاشگرەوە بریتین لە:

---

*ناوی گەڕەکێکی تازەدروستکراوە، لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە، کەسوکاری ئەنفالەکانی سنوری شارۆچکەی چەمچەماڵی تیادەژێت.

١ـ ناو + /ـایی/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

دۆڵایی، شاخایی، دەشتایی،...&

٢ـ ئاوەڵناو + /ـایی/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

نزمایی، قوڵایی، بەرزایی، سەوزایی، تەختایی، ...&

/ـانی/: ئەم پاشگرەش، تاڕادەیەک نزیکە لە پاشگری /ـایی/ و هەمان واتا دەبەخشێت و زۆرجار شوێنی یەکتریش دەگرنەوە، هاوکات دەچێتە سەر بناغەی (ئاوەڵناو)، هەروەها لەڕووی بەرهەمیشەوە پاشگرێکی سست و کەمبەرهەمە، هاوکات پێشمانوایە ئاڵوگۆڕ لە نێوان هەردوو پاشگری /ـایی، -انی/، پەیوەستە بە ئاخێوەر و توانای گونجاندنی هەرکامێکیان لەکاتی درکاندن و ئاسان بێژتن بۆ قسەکەر، چونکە جیاوازیی ئەوتۆ لە نێوان ئەم دوو گیرەکەدا نابینرێت:

ئاوەڵناو + /ـانی/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

دەشتانی/دەشتایی، تەختانی/تەختایی

ڕەقانی، نەرمانی، زورگانی ...&

/ـوو/: ئەم پاشگرە لە داڕشتنی ناوی شوێندا زۆر سستەو تەنها لەگەڵ چەند ناوێکی شوێندا دێت، کە ئاوەڵکردارئاسا ڕەفتار دەکەن، یاخود ناوی ئاوەڵکردارین و دەرکردەکەشیان ناوی شوێنی ئاراستە دەگەیەنێت. وەک:

ناوی ئاوەڵکرداری + /ـوو/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

سەروو، خواروو، ژوروو، ژێروو، ...&

/ـەوانی/: ئەم پاشگرە، کە تەنها لە ناوی داڕێژراوی (چۆڵەوانی)دا، دەبینرێت، یەکێکی ترە لە گیرەکە داڕێژە بێبەرهەم و سستەکانی ناوی شوێن، هاوکات لەگەڵ پاشگری /ـایی/دا، دەتوانین بڵێین هاوواتایە و دەتوانێت بە هەمان واتا لە بری بەکاربهێنرێت، وەک: (چۆڵەوانی / چۆڵایی).

/ـەتی/: ئەم گیرەکە، یەکێکە لەو گیرەکانەی، کە زیاد لە ئەرکێکی هەیە، ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەوەیە، کە دەچێتە سەر " ناو و دەیکات بە ناوی شوێن." (محەمەد مەعروف و سەباح ڕەشید: ٢٠٠٦: ٥٨)، واتە ئەمیش یەکێکە لە پاشگرە داڕێژەکانی ناوی شوێن و ئەو بناغانەی، کە وەریشیدەگرێت، بریتین لە چەند بناغەیەکی دیاریکراو، کە زیاتر دەربڕی شوێنی عەشیرەتێک، یاخود ناوچەی هۆزێک ناودەنێت و لە ڕووی بەرهەمیشەوە کەمبەرهەم و سستە.

ناو + /ـەتی/ = ناوی داڕێژراوی شوێن

جافەتی، بەرانەتی، خۆشناوەتی، زرارەتی، ....&.

/ـایەتی/: ئەم پاشگرەش، بە هەمان شێوەی پاشگری /ـەتی/، جگە لەوەی، کە ئەرکی تریشی هەیە، بەڵام لە نموونەکانی: (مەنگوڕایەتی، شینکایەتی)، دەربڕی چەمکی شوێنە و هەمان تایبەتمەندیی پاشگری /ـەتی/، هەیە، بەڵام لە هەموو نموونەکاندا ناتوانین لە بری یەکتر بەکاریان بهێنین. وەک:

جافەتی/ جافایەتی

بەرانەتی / بەرانایەتی*

مەنگوڕایەتی / مەنگوڕەتی*

/ـار/: گیرەکێکی ناچالاکە، لە دروستکردنی ناوی شوێندا، لەگەڵ چەند نموونەیەکدا دەبینرێت و ناوی شوێنی گشتی دروستدەکات. کە زیاتر بەشێک لە شوێنێک ناودەنێت. (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١٠٧)، بۆنموونە وەک: (کەنار، لێوار، بنار،...&)

خشتەی ژمارە (١) ڕێژەی چالاکیی و سستیی مۆرفیمە بەندە داڕێژەکانی ناوی شوێن، لەسەر بنەمای نموونە بەکارهێنراوەکان، کە سەرجەم نموونەکان بە ژمارە بریتین لە: (٢١٩) وشە.

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکیی و سستیی
١	/ـگە، گا/	٥٠	%٢٢,٨٣

٢	/ـخانە/	٣٨	%١٧,٣٥
٣	/ـستان/	٢١	%٩,٥٨
٤	/ـان/	٢٠	%٩,١٣
٥	/ـدان/	١٥	%٦,٨٤
٦	/ـاوا/	١٤	%٦,٣٩
٧	/ـەڵان، ەلان/	١١	%٥,٠٢
٨	/ـایی/	٨	%٣,٦٥
٩	/ـەن/	٦	%٢,٧٣
١٠	/ـانی/	٥	%٢,٢٨
١١	/ـزار/	٤	%١,٨٢
١٢	/ـیان/	٤	%١,٨٢
١٣	/ـەتی/	٤	%١,٨٢
١٤	/ـوو/	٤	%١,٨٢
١٥	/ـجاڕ/	٣	%١,٣٦
١٦	/ـەوار/	٣	%١,٣٦
١٧	/ـدێن، دین/	٣	%١,٣٦
١٨	/ـار/	٣	%١,٣٦
١٩	/ـایەتی/	٢	%٠,٩١
٢٠	/ـشەن/	١	%٠,٤٥
٢١	/ـمان/	١	%٠,٤٥
٢٢	/ـەوانی/	١	%٠,٤٥

٢/٢ پۆلی پاشگرە دارێژەکانی ناوی خاوەن پیشە:

چەپکێک مۆرفیمن، لە زمانی کوردیدا ڕۆڵیان لە زەنگینکردنی گەنجی وشەکانی زمان و پڕکردنەوەی پێداویستی ئاخێوەری کوردزماندا هەیە. هاوکات ئەم پۆلە لە مۆرفێمی بەند دەتوانن لە ڕووی کەتیگۆرییەوە بناغەی جیاواز هەڵبژێرن و وشەی نوێ دابڕێژن. " بە زۆریش یارمەتی داڕشتنی ناوێک دەدەن، کە پیشە و ئیشی یەکێکی پێ دیاری بکەن." (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ٢٠١٤: ٦٩). واتە ئەم گروپە مۆرفیمە لە ڕووی واتاییەوە سیمای سەرەکییان (+پیشە)یە، بەڵام لە جۆری پیشەکان و هەڵبژاردنی بناغەکاندا جۆرێک لە ئازادییان هەیە. ئەمە جگە لەوەی. کە جاری واشە ئاڵوگۆڕ لە نێوان مۆرفیمەکانی یەک بناغەشدا ڕوودەدات، وەک (یاریکەر / یاریچی)، (پینەدۆز / پینەچی)، واتە لەم شوێنانەدا وەک سینۆنیمی یەکتر مامەڵە دەکەن. هەروەها لەڕووی چالاکیی و بەرهەمدارییەوە دەتوانین پلەکانی (بەرهەمدار، ناوەندەبەرهەم، کەمبەرهەم)یان بۆ دیاریبکەین.

/-کەر/: ئەم مۆرفیمە لە بنەڕەتدا دەتوانین بڵێین مۆرفیمێکی ناسادەیە و لە دووبەش پێکهاتووە: (ڕەگی کرداری (کردن) + پاشگری /-ەر/، واتە (کە + /-ەر/ = کەر)،دیارە ئەمیش بە تیاچوونی یەکێک لە دوو دەنگە بزوێنە کورتەکەی [ە]، بەڵام لە ئێستادا وەک یەک مۆرفیم مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت و یەکێکە لە گیرەکە دێرینەکانی داڕێژی ناوی خاوەنپیشە، هەروەها لەڕووی چالاکیی و بەرهەمەوە دەتوانین بڵێین " یەکێکە لە گیرەکە چالاک و بە توانا‌کانی ناوی پیشە، چونکە دەتوانێت لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر وشەدا دەربکەوێت." (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١١٠). بەڵام لە ئێستای زمانی کوردیدا بەرهەمێکی مامناوەندی هەیە، کە ئەمەش لە کۆندا دەشێ بەرهەمی زیاتر بووبێت، دیارە یەکێک لە فاکتەرە گرنگەکانی ئەوەی، کە بەرهەمی سنورداربوە، پەیوەندی بە لایەنی سیمانتیکی و تابووی گیرەکەکەوە هەیە، چونکە هاوبێژە لەگەڵ وشەی (کەر/گوێدرێژ)دا، بۆیە زۆرجار قسەکەر هەوڵدەدات تا یاساکانی زمان ڕێگەی پێبدەن ئەو وشەیەی، کە بەم گیرەکە ڕۆنراوە بیگۆڕێت بە وشەیەکی هاوواتای وەک وشەکانی: (نوێژکەر: نوێژخوێن، کارەکەر: خزمەتکار، یاریکەر:یاریزان، قسەکەر: ئاخێوەر، ...&).

ناو + /-کەر/ = ناوی داڕێژراوی خاوەن پیشە

دارکەر، یاریکەر، ڕاوکەر، نانکەر، سواڵکەر، سەماکەر، قسەکەر، ...&

/-گەر/: ئەم پاشگرە زۆر چالاک نییە، تەنیا دەچێتە سەر (ناو)و واتای پیشە ڕادەگەیەنێت. (ڕۆژان نوری عبدالله: ٢٠١٣)، هاوکات پاشگری /-گەر/، بەشێوەیەکی گشتی لەسەرەتادا لەگەڵ ناوی چەند کانزایەکدا هاتووە و ناوی خاوەنپیشەی گەیاندووە، بەڵام لە ئێستاداو بە تێپەڕبوونی کات لەگەڵ بناغەی چەند ناوێکی تردا بەکاردەهێنرێت، کە ناوی کانزا نین، بۆ نموونە وەک: (جادوگەر، ڕۆژنامەگەر).

١- ناو + /-گەر/ = ناوی داڕێژراو

مسگەر، ئاسنگەر، زەڕەنگەر، جادوگەر، ڕۆژنامەگەر، ...&

هاوکات پاشگری /-گەر/ لەگەڵ بناغەی چەند ئاوەڵناو و ناوێکدا، بە یارمەتی پاشگری /-ی/، داڕێژی ناوی ئەبستراکتی و لە فۆرمی /-گەری/دا پێکەوە دەچنەسەر چەند بناغەیەک و ناوی واتایی ڕۆدەنێت، کە لە ڕووی سیمانتیکییەوە ناوی ئەبستراکتیی ڕووت، یان ناوی ئەبستراکتیی پیشەیە. وەک:

ڕۆژنامەگەری، تازەگەری، نوێگەری، سۆفیگەری، ناوچەگەری، خێڵگەری،....&

/-کار/: یەکێکە لە فۆرمە چالاکەکانی داڕێژی ناوی خاوەنپیشە لە ئێستای زمانی کوردیدا و لە بنەڕەتدا بە هەردوو فۆرمی سەربەخۆ و گیرەک لە ئێستای زمانەکەدا لەکاردایە، بۆ نموونە بە شێوەی فۆرمی سەربەخۆ، وەک وشەیەکی ئاسایی لە نموونەی: (کارکردن، کارنامە، کاربەجێ، کارگوزار، کارخاس، کارگە، کارخانە، کارمەند، ...&)، بەڵام مامەڵەکردن لەگەڵیدا وەک گیرەک بەرهەم و دەرکردەی زیاتری بۆ فەرهەنگی زمان دەبێت، چونکە یەکێکە لەو کەرەسانەی، کە دەتوانین وەک گیرەک زیاتر سوودی لێوەربگرین و لەگەڵ بناغەی دەیان وشەی جیاوازدا ناوی خاوەنپیشەی پێڕۆبنێین، کەواتە ئەم گیرەکە، یەکێکە لەو پاشگرانەی، کە بەکارهێنانی مەودایەکی فراوانی هەیە و پیشە و کاری کەسێک، یان شتێک دەردەخات. هاوکات لەگەڵ بناغەی جیاوازدا دەتوانێت لەکاردابێت. بۆ نموونە وەک:

١- ناو + /-کار/ = ناوی خاوەنپیشە.

کرێکار، داواکار، ستەمکار، سەرکار، شوێنکار، بریکار، خزمەتکار، شەوکار، تەماعکار، کاسبکار، پێشکەشکار، شانۆکار، نمایشکار، ...&

٢- ئاوەڵناو + /-کار/ = ناوی داڕێژراو

جوانکار، نوێکار، ...&

٣- کردار + /-کار/ = ناوی دارێژراو، وەک: (خوێندکار، ...&).

هەروەها لەگەڵ پاشگری /-ی/ی دارێژی ناوی ئەبستراکتییدا، لە فۆرمی /-کاری/دا، بەشێوەیەکی فراوان ناوی ئەبستراکتیی پیشە ڕۆدەنێت لە نموونەی:

(گەچکاری، سپیکاری، ستەمکاری، داواکاری، خزمەتکاری، کرێکاری، هاوکاری،...&)

/-ساز/: یەکێکی ترە لە مۆرفیمە دارێژەکانی ناوی خاوەنپیشە، بەڵام لەڕووی چالاکییەوە، بەرهەمدار نییە و تا ڕادەیەک پاشگرێکی سستە لە ڕۆنانی وشەی نوێدا، هەرچەندە لە ئێستای زمانی کوردیشدا بەهۆی ئەم گیرەکەوە توانراوە لە بواری زاراوەسازییدا سوودیلێوەربگیرێت و چەند زاراوەیەکی پێدابرێژرێت، بەڵام لە ڕاستیدا بەرهەمی هەر کەموسنووردارە، هەروەها لەگەڵ پاشگری دارێژی /-ی/ی ناوی ئەبستراکتیدا لە چەند زاراوەیەکی زمانەوانیدا دەبینرێت لە شێوەی پاشگری /-سازی/دا، وەک: (دەنگسازیی، وشەسازیی، ڕستەسازیی، واتاسازیی، ..&)، " بەڵام ناتوانین بڵێین وشەساز یان ڕستەساز، چونکە کەسی پسپۆڕ لەو بوارەدا خۆی یاساکان دروستناکات، تەنها لێکۆڵینەوە لەو بوارەدا دەکات و پسپۆرە تیایدا." (نەرمین عومەر: ٢٠١٠: ٣٥).

١- ناو + /-ساز/ = ناوی دارێژراو: چەخماخساز، فلیمساز، دەرمانساز، ددانساز، زاراوەساز، ڕەخنەساز،...& (جەمال عەبدول: ٢٠٠٨: ٨٢).

/-چی/: یەکێکە لە مۆرفیمە چالاک و بەرهەمدارەکانی ناوی خاوەن پیشە لە ئێستای زمانەکەدا، هەرچەندە بۆچوونەکان لەگەڵ ئەوەدان، کە " پاشگرێکی تورکییەو دەربازی زمانی کوردی بووە." (فازڵ عومەر: ٢٠٠٥: ٦٥). هاوکات پاشگری /-چی/ لە ڕووی سیمانتیکییەوە زیاتر هەڵگری سیماکانی (+پیشە، +بەردەوامی)یە، هەروەها بە شێوەیەکی گشتیش بناغەی ئەم پاشگرە، لە کەتیگۆری ناوە. وەک:

١- ناو + /-چی/ = ناوی دارێژراو

فیتەنچی، قومارچی، کەڵەکچی، کلاوچی، ساختەچی، قوڵچی، ئاژاوەچی، ماستاوچی، پینەچی، بۆیاخچی، توتنچی، سەعاتچی، بۆریچی، پەنچەرچی، خانچی، چایچی، کوشنچی، جامچی، تەنەکەچی، لەحیمچی،کارەباچی، شووشەچی، جاڕچی،*

/-ەوان، -وان/: یەکێکە لە مۆرفیمە بە تواناکانی دارشتنی ناوی پیشە، بەزۆری دەچێتە سەر ناو، بەڵام جیاوازی لە سیمای لاوەکیدا هەیە، کە بە زۆری سیمای {+پیشە}، {+پارێزگاری} تێدایە. سەرەڕای ئەوەی کە هەندێکجاریش سیمای {+ئەزموون و شارەزایی} هەڵدەگرێت. " (شیروان حوسێن: ٢٠١٤: ١١٢)، هاوکات ئەم مۆرفیمە بەشێوەیەکی گشتی لەگەڵ بناغەی ئەو وشانەدا دێت، کە لەبواری ئاژەڵداری و پیشەی کشتوکاڵیدا لەکاردایە. ئەمە جگە لەوەی، کە لەم سەردەمەی زمانەکەماندا بۆ دارشتنی چەند زاراوەیەک لە بواری جیاوازدا سوودیلێبینراوە. هەروەها جاری واشە بەهۆی فاکتەری فۆنۆلۆژییەوە فۆرمەکەی لە /-ەوان/ەوە دەگۆڕێ بۆ /-وان/، کە دەبێتە ئەلۆمۆرفی مۆرفیمە سەرەکییەکە. وەک:

١- ناو + /-ەوان، وان/ = ناوی دارێژراو

فرۆکەوان، کەشتییەوان، باخەوان، شاخەوان، زمانەوان، کارەوان، گاوان، بەرغەلەوان، بازێروان، پاسەوان، دەرگاوان، دەریاوان، مەلەوان، گۆلکەوان، پاکەوان، هەنگەوان، دارەوان، قازەوان، ڕەزەوان، توتنەوان، ...&

* پێویستە خوێنەر ئەوەی لاڕوون بێت، کە ئێمە تێبینی ئەوەمان کردووە، کە وشەکانی وەک: (ساختەچی، کلاوچی، ماستاوچی، کەڵەکچی، قومارچی،...&) ئەمانە پیشەیەکی دیاریکراو و بەرجەستەی مرۆڤ نین، بەڵام لە ڕاستیدا خووپێوەگرتنی و ئەوەندە دووبارەکردنەوەی بۆ خاوەنەکەی دەبێتە جۆرێک لە پیشە و وەک سیفەتێکی لێدێت بۆ هەڵگری ئەم کاروکردەوانە.

/-دار/: یەکێکە لە گیرەکە سست و ناچالاکەکانی داڕێژی ناوی پیشە لە زمانی کوردیدا، بەڵام لە داڕشتنی (ناوەڵناوی بکەری)دا بە توانایە و هەڵگری واتای (خاوەنێتی و هەبوون)ە.

ناو + /-دار/ = ناوی داڕێژراو: دوکاندار، مەڕدار، ئاژەڵدار، چەکدار، ...&

/-باز/: ئەم پاشگرە لە داڕشتنی ناوی خاوەن پیشەدا سستە و بەرهەمێکی کەمی هەیە، ئەمە جگە لەوەی، کە ئەرک و ڕۆڵی تریشی هەیە بۆ نموونە وەک داڕشتنی ئاوەڵناو (فێڵباز)، هەروەها بناغەی ئەم پاشگرە بریتییە لە ناو، وەک ئەم نموونانەی خوارەوە.

ناو + /-باز/ = ناوی خاوەنپیشە

جامباز، سەرباز، کۆترباز، مێباز، نێرباز، هەتیوباز،*...&

/-بەند/: یەکێکی ترە لە پاشگرە سست و ناچالاکەکانی داڕێژی ناوی خاوەنپیشە، هاوکات وەک هاوبێژ دەچێتە سەر بناغەی جیاواز و ئەرک و واتای جیاوازی هەیە.

هەر لەم ڕووەوە (سەباح ڕەشید)، ئەم پاشگرەی بۆ چەند هاوبێژێک جیاکردووەتەوە. (٢٠٠٠: ٧٨):

١- دەچێتە سەرناو، پیشە لەو ناوە دروستدەکات. ناڵ + /-بەند/ = ناڵبەند.

٢- دەچێتە سەر ناو داپۆشینی ئەو شوێنە دەگەیەنێ، وەک: ڕوو + /-بەند/ = ڕووبەند. (ڕووپۆش).

٣- دەچێتە سەرناو بەستنی ئەو شوێنە دەگەیەنێ، وەک: کەمەر + /-بەند/ = کەمەربەند (کەمەربەست).

خشتەی ژمارە (٢) ڕێژەی چالاکیی و سستیی مۆرفیمە بەندە داڕێژەکانی ناوی خاوەنپیشە، لەسەر بنەمای نموونە بەکارهێنراوەکان، کە سەرجەم نموونەکان بە ژمارە بریتین لە: (٨٨) وشە.

ژ	گیرەک	ژ.نموونەی بەشداربوو	ڕێژەی چالاکیی و سستیی
١	/-چی/	٢٣	%٢٦,١٣
٢	/-ەوان، -وان/	٢٠	%٢٢,٧٢
٣	/-کار/	١٦	%١٨,١٨

* لە بنەڕەتدا وشەکانی: (مێباز، هەتیوباز، نێرباز)، ئەمانە پیشە نین، بەڵکو هەڵسوکەوت و خویەکی کۆمەڵایەتین، بەڵام بە بەردەوامیەتیێدان و دووبارەکردنەوەی لەلایەن بکەرەکەیەوە، ئەوا بە جۆرێک لە جۆرەکان وەک خویەکی دووبارە، کۆمەڵ بە پیشەی ئەو مرۆڤەی دەناسێنێت. ئەمەش هەمان تایبەتمەندیی پاشگری /-چی/ هەیە لە وشەکانی (ماستاوچی، قومارچی، ...)دا.

٤	/ـكەر/	٧	%٧,٩٥
٥	/ـساز/	٦	%٦,٨١
٦	/ـباز/	٦	%٦,٨١
٧	/ـگەر/	٥	%٥,٦٨
٨	/ـدار/	٤	%٤,٥٤
٩	/ـبەند/	١	%١,١٣

ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا، گرنگترین ئەنجامەکان لە چەند خاڵێکدا پوختدەکەینەوە:

١- مۆرفۆلۆژیی فەرهەنگیی (دارِشتن)، یەکێکە لە پرۆسە گرنگە مۆرفۆلۆژییەکان و پایەیەکی بنەڕەتیی پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیی هەر زمانێکە.

٢- گیرەک (affix)ەکان دەورێکی بەرچاویان لە پرۆسەی دارِشتن و رۆنانی داتای نوێی زمانییدا هەیەو لەم رووەوە ئاخێوەر دەتوانێت وەک کەرەستەی بنەڕەتیی (أساسی)، چاویلێبکات، لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمانەکەیدا.

٣- پاشگرە دارِێژەکانی پۆلەڕەگەزی ناو، کەرەستەی زمانیی بە پێزو چالاکن لە هەڵگواستن و دارِشتن و بەرهەمهێنانی ناوی نوێدا، بۆ فەرهەنگی زمانی کوردیی.

٤- چالاکیی و سستیی مۆرفیمێکی بەندی وشەدارِێژ (گیرەک)ێک، بەندو پەیوەستە بە رێژەی پێزو بەرهەم و توانای دارِشتنی لە بەرهەمهێنان و هەڵگواستنی وشەی نوێ بۆ فەرهەنگی زمان و تواناو لەبارێتی بۆ خستنەبەردەستی کەرەستەی پێویست بۆ ئاخێوەرەکانیی.

٥- گیرەکە دارِێژەکانی پۆلەڕەگەزی ناو لە شێوەی (دەستە/چەپک)ە مۆرفیمدا، لەسەر بنەمای هاوچەمکی، یاخود بە تاک تاک دەردەکەون، لە رووی شوێنیشەوە پێش و دوای بناغە دەگرن، بەڵام بە رێژەیەکی بەرچاو پێشگرەکان لە رۆنانی ناودا دیارو چالاکترن و رۆڵیان ئاشکراو دیارە لە زەنگینکردنی فەرهەنگی زماندا.

لیستی سەرچاوەکان:

١- ئەورەحمانی حاجی مارف: (١٩٧٩)، رێزمانی کوردی – (ناو)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق – بەغدا.

٢- : (٢٠١٤)، رێزمانی کوردی – بەشی پێنجەم (کردار)، چاپی دووەم، هەولێر.

٣- ئالفرینکۆ: (٢٠١٢)، تیۆری زمان، پێنجەم چاپ، مۆسکۆ.

٤- جەمال عەبدول: (٢٠٠٨)، بەرکوڵێکی زاراوەسازیی کوردی، دووەم چاپ، کوردستان - هەولێر.

٥- هدسن: (٢٠٠٨)، سەرەتایەک بۆ زمانەوانی، و: هۆشەنگ فاروق، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی – دهۆک.

٦- سەباح رەشید قادر: (٢٠٠٠)، هاوبێژی و فرەواتایی لە (گیرەک)دا، ماستەر، ک. زمان – زانکۆی سلێمانی.

٧- ح.س.سۆران: (٢٠٠٩)، زمان، وێژەو فۆلکلۆری کوردی، چاپەمەنی ئێلیکترۆنیک.

8- Lieber, (2009), Introducing Morphology, first published , Cambridge University press, New York.

٩- محەمەدی مەحوی: (٢٠١٠)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان، بەرگی یەکهەم – سلێمانی.

١٠- محەمەد مەعروف فەتاح: (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زامانەوانییەکان، چاپی یەکەم، هەولێر.

١١- محەمەد مەعروف و سەباح ڕەشید: (٢٠٠٦)، چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی، چاپخانەی ڕوون.

١٢- نەرمین عومەر: (٢٠١٠)، بەبەرهەمی لە مۆرفۆلۆژی کوردیدا، ماستەر، ک. زمان – زانکۆی سلێمانی.

١٣- فاروق عومەر سدیق: (٢٠١٥)، لە دایکبوونی وشە، چاپی یەکەم، زانکۆی سلێمانی.

١٤- فازڵ عومەر: (٢٠٠٥)، گیرەکێن زمانێ کوردی، چاپی ئێکەم، چاپخانا وەزارەتا پەروەردەێ - هەولێر.

١٥- فاتیمه سادات تالاری: (١٣٩٣)، ساخت زبان فارسی، گرداوردی وتنظیم (سابی زا – دانشگاه مفید.

١٦- ڕۆژان نوری عبدالله: (٢٠١٣)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، چاپی دووەم. چوارچرا.

١٧- ڕەفیق شوانی: (٢٠١٢)، دیاریکردنی گیرەکی وشەسازی لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری (الاستاذ)ی کۆلێژی پەروەردەی ابن رشد، ژمارە (٢٠٢)، زانکۆی بەغدا.

١٨- شیروان حوسێن حمد: (٢٠١٤)، توانای مۆرفیمی بەند لە دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگ و ڕاپەڕاندنی ئەرکی سینتاکیدا، نامەی دکتۆرا، سکوڵی زمان – زانکۆی سلێمانی.

١٩- شحده فارغ و أخرون: (٢٠٠٦)، مقدمة في اللغويات المعاصرة، الطبعة الثالثة، دار وائل للنشر، عمان – الاردن.